

І. В. Зубар, кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри публічного управління
та адміністрування
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

Ю. В. Онищук, кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри публічного управління
та адміністрування
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

СТРАТЕГІЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті проаналізовано наукові підходи до визначення дефініції продовольчої безпеки та узагальнено комплекс складових її досягнення. Здійснено детальний аналіз впливу війни в Україні у глобалізованому вимірі на економічний, соціальний та промисловий розвиток світових країн. Оцінено внесок українського агропромислового комплексу у стратегію світової продовольчої безпеки та ідентифіковано регіони, що імпортують більше половини своїх потреб зернових із України. Прогнозується, що тривалість конфлікту сприятиме ескалації глобального голоду та бідності. Визначено спектр проблем вітчизняних виробників продовольства, серед яких найбільшою визначено зменшення прибутку та рентабельності за рахунок зростання логістичних витрат, що, в свою чергу, впливає на результативність майбутніх врожаїв. Проаналізовано обсяги виробництва основних експортноорієнтованих харчових культур за якими помітне суттєве зменшення обсягів, що пояснюється окупацією частини територій, веденням активних бойових дій в окремих регіонах, замінуванням значних територій та їх забрудненням вибухонебезпечними предметами, зниженням врожайності, руйнуванням виробничих потужностей та фізичною загибеллю поголів'я тварин та птиці в результаті обстрілів. Наголошується на скороченні експорту продуктів харчування через низький рівень розвитку транспортної логістики та блокування морських портів. Здійснено оцінку стану продовольчої безпеки України, у результаті чого акцентується увага на проблемі економічної доступності продуктів харчування через їх здорожчання. Проаналізовано сутність Стратегії продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. Виділено ключові положення даної інституції. Внесено пропозиції по її удосконаленню на основі світового досвіду.

Ключові слова: державна політика, продовольча безпека, сталий розвиток, стратегія, воєнний стан.

I. V. Zubar, Yu. V. Onyshchuk. Food security strategy in war conditions

The article analyzes scientific approaches to defining the definition of food security and summarizes the complex of components of its achievement. A detailed analysis of the impact of the war in Ukraine in a globalized dimension on the economic, social and industrial development of world countries was carried out. The contribution of the Ukrainian agro-industrial complex to the strategy of global food security is assessed. Regions that import more than half of their grain needs from Ukraine have been identified. The duration of the conflict is predicted to contribute to the escalation of global hunger and poverty. The range of problems of domestic food producers has been determined. Among the main problems, the decrease in profit and profitability due to the increase in logistics costs was recognized as the biggest. This, in turn, affects the performance of future crops. The production volumes of the main export-oriented food crops were analyzed. A significant decrease in production volumes is noticeable, which is explained by the occupation of part of the territories, the conduct of active hostilities in certain regions, the mining of significant territories and their contamination with explosive objects, the decrease in yield, the destruction of production facilities, and the physical death of livestock and poultry as a result of shelling. Emphasis is placed on the reduction of food exports due to the low level of development of transport logistics and the blocking of sea ports. An assessment of the state of food security of Ukraine was carried out. Attention is focused on the problem of economic availability of food products due to their rising prices. The essence of the Food Security Strategy in the conditions of martial law is analyzed. The key provisions of this institution are highlighted. Proposals for its improvement based on world experience have been made.

Key words: state policy, food security, sustainable development, strategy, martial law.

Постановка проблеми. Війна в Україні, яка почалася 24 лютого 2022 року, завдала значної шкоди економіці України, включно із сільським господарством, яке є детермінантою продовольчої безпеки. Окрім цього, війна спричинила переміщення населення, пошкодження цивільної інфраструктури, обмежила рух товарів та перешкоджає фермерам доглядати за своїми полями, збирати врожай і продавати його. Це також призвело до збоїв у роботі основних послуг: транспортних, ринкових, банківських та ін. Особливої шкоди економіці також завдало

закриття чорноморських портів, блокуючи тим самим експортні потужності України. Поглибило дану проблему відсутність належної пропускну здатності альтернативних експортних маршрутів і недостатні потужності для зберігання вирощеного збіжжя в країні. Зазначені бар'єри детермінують загрозу стабільності як світової продовольчої безпеки так і самої України. Даний комплекс проблем потребує наукового обґрунтування стратегії продовольчої безпеки в умовах війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням вивчення проблематики продовольчої безпеки та напрямів удосконалення державної політики її забезпечення присвятили свої праці учені Мостова А. Д., Сеперович Н., Шевцов О., Сичевський М. П., Хеллегерс П. та ін.

Мета статті полягає у науковому огляді стану продовольчої безпеки України та внеску держави до забезпечення глобальної продовольчої безпеки в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукова інтенція «продовольча безпека» у світовій практиці відображає стан світового ринку продовольства, продовольчого забезпечення держави, або декількох країн. Інтеграція даного поняття обумовлена проблемою забезпечення продуктами харчування у період зернової кризи 1972–73 рр. [5]. У 1974 році Генеральна Асамблея ООН офіційно задекларувала термін «світова продовольча безпека» як «забезпечення стабільності на продовольчих ринках і доступності базових продуктів харчування для всіх країн світу». На основі Всесвітнього продовольчого саміту 1996 року продовольча безпека вважається достатньою, коли всі люди в будь-який час мають фізичний і економічний доступ до достатньої кількості безпечної та поживної їжі, яка відповідає їхнім харчовим потребам і харчовим перевагам для активного та здорового життя [12]. Продовольча безпека України, згідно Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» – це «захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності» [2]. Відповідно, рівень продовольчої безпеки вважається достатнім, якщо всі громадяни в будь-який час забезпечені фізичним та економічним доступом до безпечних і поживних харчових продуктів для задоволення власних потреб у їжі для здорового та активного способу життя [10].

Можна узагальнити квадро-комплекс продовольчої безпеки:

1. Фізична доступність продовольства. Передбачає наявність пропозиції продовольства та визначається рівнем його виробництва, запасів і торгівлі.

2. Економіко-фізична доступність продовольства. Обумовлюється належністю постачання та політикою збалансування доходів та ринкових цін з метою поліпшення купівельної спроможності населення.

3. Споживання продуктів харчування. Передбачає спосіб максимальної користі спожитих продуктів для організму за рахунок правильного підбору раціону, приготування їжі, внутрішньогосподарського розподілу та ін.

4. Стабільність забезпеченості продовольством. Передбачає надійні канали постачання та періодичність надходження продуктів харчування. Порушення останнього нівелює продовольчу безпеку у попередніх трьох вимірах.

Варто відзначити, що війна в Україні у глобалізованому вимірі впливає на всю планету. Збої в ланцюжку постачання вже мають негативний економічний і фінансовий вплив, особливо в країнах Близького Сходу та Північної Африки, оскільки ці регіони імпортують більше половини своїх потреб зернових. До прикладу Єгипет залежить від України на 85% у поставках пшениці та 73% соняшникової олії, а Ліван імпортує до 80% потреб пшениці [6]. ЄС також має значну імпорتنу залежність від України, зокрема – соняшникової олії 88% та ріпакової – 41%. Також наша країна є ключовим експортером кукурудзи, яка є важливим інгредієнтом кормів для інтенсивного тваринництва.

Прогнозується, що тривалість конфлікту сприятиме ескалації глобального голоду та бідності, оскільки, за даними USAID [7], щоб прогодувати населення, яке, як очікується, до 2050 року зросте до 9 мільярдів людей, світові доведеться подвоїти поточне виробництво продуктів харчування. На тлі війни виробництво зернових культур за результатами 2022 року в Україні навпаки скоротилося на 37% в порівнянні з показниками 2021 року і становило близько 53,9 млн т. Зазнало скорочення і виробництво олійних культур на 24% до 17,5 млн т. Галузь тваринництва постраждала менше, але теж має негативні показники. За результатами 2022 року виробництво м'яса всіх видів скоротилося на 11% до 3,0 млн т, молока до 7,7 млн т (-12%) та яєць до 11,6 млрд шт. (-18%). Дане зменшення виробництва можна пояснити окупацією частини українських територій, веденням бойових дій в окремих регіонах, замінуванням звільнених територій, руйнуванням виробничих потужностей, фізичною загибеллю частини поголів'я тварин та птиці в результаті обстрілів. Наслідком зниження виробництва стало скорочення експорту, що додатково посилено блокуванням морських портів, котрі були традиційним експортним вікном для України. Сичевський М. П. звертає увагу на цю проблему через низький рівень розвитку логістики та недостатню взаємодію між різними видами транспорту [11]. У рамках пошуку шляхів вирішення даного питання 22 липня Україна, Туреччина та ООН підписали Ініціативу щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів так званий «зерновий коридор». Ця угода відкрила можливість експорту із України зернових та олійних, а також продуктів їх переробки. Перше судно з українським зерном вийшло з порту 1 серпня 2022 року з вантажем української кукурудзи обсягом 26 тис т. Завдяки «зерновому коридору» та поетапній побудові нових

логістичних маршрутів через західні кордони Україна поступово відновлює експорт продовольства. Так, станом на вересень 2022 року кількість суден, що вийшли з українських портів сягнула 100, що дозволило експортувати більше 2 млн т продовольства. Найбільше імпортувала Туреччина (21%), Іспанія (15%) та Єгипет (11%) (рис. 1).

Рис. 1. Географія експорту зернових із України по «зерновому коридорі» станом на грудень 2022 р., тис т

Джерело: [12]

За результатами досліджень проф. Петри Хеллегерс (Petra Hellegers) [13], загалом з України у 2022 році було експортовано 38,4 млн т зернових культур, що на 24% менше аналогічного показника минулого року. Сукупно в країни Азії та Африки було відправлено близько 64% зернових та олійних культур, решту – в країни Європи. У структурі експорту займає кукурудза – 64% (1319 тис т), та пшениця – 25% (527 тис т), ячмінь – 4% (87 тис т), ріпак – 4% (82 тис т), соняшник – 2% (35 тис т), та Соя 1% (35 тис т). Найбільшою проблемою для аграріїв у цьому випадку стало зменшення прибутку за рахунок зростання логістичних витрат. Якщо до початку війни розрив між ціною, яку отримують виробники зернових та кінцевою ринковою становив близько 40 дол. США на тонні, то зараз більше 150 дол. США. Попередні збитки від війни, завдані аграрному сектору становлять більше 6,4 млрд дол. Станом на кінець 2022 року в Україні пошкоджено та зруйновано більше 15% усіх зернозасів, а близько 10% знаходяться під контролем окупантів [13].

Оцінюючи стан продовольчої безпеки в Україні варто зазначити, що головною проблемою є зростання цін на основні продукти харчування, особливо в районах активних бойових дій. Значне підвищення цін спостерігалось на деякі крупи свинину, молоко, вершкове масло, цукор та рослинну олію. У зв'язку з цим останні дані показують зниження купівельної спроможності середньостатистичного споживача в Україні майже на 40 відсотків, що свідчить про значне скорочення доступу до їжі для населення України [12]. Це обумовлює необхідність розробки державної стратегії продовольчої безпеки в умовах війни. Важливим кроком у даному напрямку стало Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 р. № 327-р [9]. Цим документом затверджено план заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. Виділимо ключові положення даної інституції:

1. У сфері адміністрування системи продовольчої безпеки держави: здійснення моніторингу стану продовольчої безпеки шляхом аналізу прогнозних балансів попиту та пропозиції на основні види сільськогосподарської продукції; визначення переліку основних товарів, що мають істотну соціальну значущість та моніторинг цін, регулювання граничних їх рівнів (тарифів), торговельних надбавок, нормативів рентабельності.

2. Забезпечення безперервного виробництва сільськогосподарської продукції та харчових продуктів: формування переліку підприємств, економічна спроможність яких відіграє важливу роль у функціонуванні агропромислового сектору та які виробляють товари високої соціальної значущості; підготовка пропозицій щодо фінансування розширення, відновлення або будівництва підприємств, які здійснюють вирощування, виробництво та переробку сільськогосподарської продукції та забезпечення застосування інструментів їх фінансування або кредитування.

3. У сфері забезпечення населення територіальних громад продовольчими товарами: задоволення нагальних потреб функціонування держави щодо забезпечення населення територіальних громад в регіонах, на території

яких тривають активні бойові дії, продовольчими товарами тривалого зберігання; формування розгалуженої мережі зберігання резервів сировини та продовольчих ресурсів для задоволення стратегічних потреб держави; створення можливостей для самозабезпечення харчовими продуктами територіальних громад та домогосподарств. Окрім цього на період дії воєнного стану органам місцевого самоврядування надали право передавати в оренду для виробництва продовольчої продукції сільськогосподарські земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва державної та комунальної власності, земельні ділянки, що залишилися у колективній власності та нерозподілені і невитребовані земельні частки (паї) з метою забезпечення продовольчої безпеки громад [1].

4. У сфері регулювання зовнішньоекономічної діяльності: забезпечення повноцінного функціонування підприємств агропромислового комплексу, зокрема шляхом задоволення потреби в імпортних складових; регулювання наповнення внутрішнього ринку продукцією власного виробництва та забезпечення експортного попиту.

Дана Стратегія спрямована на визначення пріоритетів у сфері продовольчої безпеки як складової національної безпеки. Вона передбачає створення системи національного та регіонального моніторингу продовольчої безпеки задля виявлення та раннього попередження продовольчої загрози; розробку та впровадження плану дій забезпечення населення харчовими продуктами в умовах надзвичайних ситуацій; заходи щодо розвитку стійкого сільськогосподарського виробництва; диверсифікацію виробництва; створення стійких виробничо-збутових систем [8]. Вважаємо доцільним в межах посилення внутрішньої продовольчої безпеки також посилити підтримку малого та середнього фермерства та їх кооперативних формувань, що описано у результатах попередніх досліджень [3–4]. Дану позицію підтримують і дослідники IFAD [6], які пропонують в умовах війни в Україні посилити захист виробничих активів дрібних фермерів і сільських домогосподарств, забезпечивши їх спроможності забезпечити посів та збирання врожаю. Це означає забезпечення доступу виробників до ключових фінансових ресурсів, інфраструктури, інформації та засобів виробництва.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, варто наголосити що аналіз рівня продовольчої безпеки за широким колом показників засвідчив, що Україна має всі можливості не тільки для забезпечення продовольчої безпеки на внутрішньому ринку, а й здатна здійснити істотний вплив на її зміцнення на світовому рівні. Відповідно у спільних інтересах урядів світових лідерів є вжиття заходів для забезпечення припинення війни та відновлення шляхів національного продовольчого виробництва і постачання. Нинішня криза висуває на перший план необхідність переоцінки соціально-економічної цінності сільського господарства та відкритої торгівлі з точки зору продовольчої безпеки. Ці аспекти мають вирішальне значення для виявлення стратегічних залежностей і розробки санкцій проти країни агресора та її партнерів. Ці позиції можуть бути суттєво зміцнені за рахунок досягнення політичної стабільності, покращення макроекономічної ситуації, зростання доходів населення, ефективної політики держави, спрямованої на подолання високої диференціації в доходах і споживанні різних соціальних груп, боротьби з корупцією, стимулювання наукової сфери. Також для покращення продовольчої безпеки необхідно зосередити увагу на створенні ефективної стратегії продовольчої безпеки, яка б включала розробку та впровадження моніторингу харчування населення, встановлення механізму забезпечення безпеки та якості харчових продуктів. Подальшого доопрацювання потребують проблеми подолання бар'єрів у продовольчому комплексі для малих та середніх фермерів; розвиток партнерських відносин між виробниками, переробниками та торговельними компаніями шляхом формування кооперативів; відновлення втраченої матеріально-технічної бази АПК; забезпечення формування високопрофесійного резерву кадрів.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» № 2145-IX від 24.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>
2. Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» № 1877-IV від 24.06.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>
3. Зубар І.В. Еколого-економічні проблеми сучасного землекористування господарств Вінниччини. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2016. № 9. С. 30–41.
4. Зубар І.В. Розвиток малих форм господарювання в регіоні. Економіка АПК. 2014. № 11. С. 106–114.
5. Мостова А.Д. Зовнішньоекономічні аспекти продовольчої безпеки держави. Український журнал прикладної економіки. 2019. Том 4. № 3. С. 86–96.
6. Офіційний веб-сайт International Fund for Agricultural Development. URL: <https://www.ifad.org>
7. Офіційний веб-сайт U.S. Agency for International Development. URL: <https://www.usaid.gov>
8. Офіційний веб-сайт Державної служби України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів. URL: <https://dpss.gov.ua/>
9. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 29 квітня 2022 р. № 327-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2022-p#Text>

10. Сеперович Н., Шевцов О. Продовольча безпека в Україні: стан, проблеми, шляхи вирішення. Актуальні питання аграрної політики. Київ, 2002. С. 254-300.
11. Сичевський М.П. Глобальна продовольча безпека та місце України в її досягненні. Економіка АПК. 2019. № 1. С. 6–17.
12. FAO. (2022). Ukraine: Note on the impact of the war on food security in Ukraine, 20 July 2022. Rome. <https://www.fao.org/>
13. Hellegers, P. (2022) Food security vulnerability due to trade dependencies on Russia and Ukraine. Food Sec. 14, 1503–1510.

References:

1. VRU, Law of Ukraine (2022), *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo stvorennia umov dlia zabezpechennia prodovolchoi bezpeky v umovakh voiennoho stanu* [Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Creation of Conditions for Ensuring Food Security in Martial Law»], dated March 24, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text> (related to 20.05.2023) [Ukraine]
2. VRU, Law of Ukraine (2004), *Pro derzhavnu pidtryмку silskoho hospodarstva Ukrainy* [About state support of agriculture of Ukraine], dated June 24, 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> (related to 20.05.2023) [Ukraine]
3. Zubar I.V. (2016), *Ekoloho-ekonomichni problemy suchasnoho zemlekorystuvannia hospodarstv Vinnytschyny* [Ecological and economic problems of modern land use of Vinnytsia farms]. *Ekonomika, Finansy, Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky* [Economy, Finances, Management: topical issues of science and practical activity]. vol. 9, pp. 30–41 [Ukraine]
4. Zubar I.V. (2014), *Rozvytok malykh form hospodariuvannia v rehioni* [Development of small forms of economy in the region]. *Ekonomika APK* [Ekonomika APK]. vol. 11, pp. 106–114 [Ukraine]
5. Mostova A.D. (2019), *Zovnishnoekonomichni aspekty prodovolchoi bezpeky derzhavy* [External economic aspects of the food security of the state]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky* [Ukrainian Journal of Applied Economics]. vol. 3, pp. 86–96 [Ukraine]
6. U.S. Agency for International Development, official site. URL: <https://www.ifad.org>
7. U.S. Agency for International Development, official site. URL: <https://www.usaid.gov>
8. State Service of Ukraine on Food Safety and Consumer Protection, official site. URL: <https://dpss.gov.ua/>
9. KМУ (2022), *Pro zatverdzhennia planu zakhodiv zabezpechennia prodovolchoi bezpeky v umovakh voiennoho stanu* [On the approval of the plan of measures to ensure food security in the conditions of martial law], the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 29, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/563-2022-п#Text> [Ukraine]
10. Seperovych N., Shevtsov O. (2002), *Prodovolcha bezpeka v Ukraini: stan, problemy, shliakhy vyrishennia. Aktualni pytannia ahrarnoi polityky* [Food security in Ukraine: state, problems, solutions. Current issues of agrarian policy], Kyiv, pp. 254–300 [Ukraine]
11. Sychevskiy M.P. (2019), *Hlobalna prodovolcha bezpeka ta mistse Ukrainy v yii dosiahnenni* [Global food security and Ukraine's place in its achievement]. *Ekonomika APK* [Ekonomika APK]. vol. 1, pp. 6–17 [Ukraine]
12. FAO. (2022). Ukraine: Note on the impact of the war on food security in Ukraine, 20 July 2022. Rome. <https://www.fao.org/>
13. Hellegers, P. (2022) Food security vulnerability due to trade dependencies on Russia and Ukraine. Food Sec. 14, 1503–1510.